

Atıf/Citation:

Uzgören, E. (2025). Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 26(2): 437-456. <https://doi.org/10.24889/ife.1695637>

KÜRESEL KRİZ KONJONKTÜRÜNDE EMPERYALİZM KAVRAMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Elif UZGÖREN*

ÖZ

Bu çalışma 2008 krizinden sonra uluslararası sistemin girdiği çoklu kriz ve devletler-arası rekabet konjonktüründe emperyalizm kavramını tarihsel olarak ele almayı amaçlar. Emperyalizm tartışmalarındaki devamlılık ve değişimleri incelemeyi amaçlar. Emperyalizm kavramı İngiliz hegemonyasının genişlemesi ve Birinci Dünya Savaşı'na yol açan devletler arası rekabet konjonktüründe çokça tartışılmaya başlanmıştır. Ancak kavram tarihsel olarak farklılıklar göstermektedir. Makalede emperyalizmin temel unsurları ve araçları üç ayrı dönemde incelenmiştir: Klasik emperyalist dönem, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem. Bu üç ayrı dönemde emperyalizm ne gibi araçlar ve stratejiler ile tartışılmaktadır? Emperyalizm kavramında tarihsel olarak ne gibi devamlılıklar ve değişim mevcuttur? Literatürde anti-emperyalist bir mücadele için ne gibi stratejiler önerilmektedir? Makalede özellikle neoliberal politikaların uygulanması ve Soğuk Savaş'ın sonlanmasının ardından uluslararası sistemde sermayenin yapısal gücünün çok daha etkin olduğu tartışılmıştır. Bu dönemde her ne kadar BRICS ülkeleri gibi yükselen pazarların gelişme makasını kapattığı iddia edilse de, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki hiyerarşik ve eşitsiz değişim ilişkisi devam etmiştir. Ancak eşitsiz değişim ilişkisinin yeniden üretilmesindeki stratejiler tarihsel olarak farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin borçlandırılarak 'pazar baskısına' göre yönetilmesi derinleşirken, emek maliyetlerinin düşük tutulması, küresel üretim ağında katma değeri düşük üretimi sürdürmek ve göç politikaları aracılığıyla emek hareketinin gelişmiş ülkeler avantajına yönetilmesi gibi unsurlar ile gelişmekte olan ülkelerin ikincil durumu yeniden üretilmektedir. Ekoloji ve dijitalleşme gibi alanlarda ise sömürü mekanizmaları emperyalizmin görece yeni yüzü olarak kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Emperyalizm, Tarihsellik, Anti-emperyalizm*
Jel Sınıflandırılması: *F54, P16*

RETHINKING IMPERIALISM WITHIN A CONJUNCTURE OF GLOBAL CRISIS

ABSTRACT

This study aims to analyse imperialism historically within a context of inter-state rivalry and polycrisis after the 2008 global crisis. It problematises continuity and change related to imperialist debate. Imperialism as a concept was discussed especially following the expansion of British hegemony and inter-state rivalry leading to World War I. However, imperialism as a concept has differing specificities historically. This study aspires to examine main specificities and strategies of imperialism in three historical conjunctures: classical imperial period, the Cold War period and post-Cold War period. What are the instruments and strategies of imperialism? What are the continuities and social change historically in discussing imperialism? Which instruments are highlighted in the literature for an anti-imperialist strategy? The article argues that the structural power of capital in the international system has been strengthened especially after neoliberal turn and the end of Cold War. Although scholars anticipate that new emerging markets like BRICS countries catch up the developed countries, power hierarchies and uneven exchange between developed and developing countries have been consolidated. However, mechanisms reproducing uneven exchange have differed historically. Developing countries have been indebted to corner them for following economic policies mandated by 'market rule'. Besides, their secondary position is consolidated through lower wages while they mostly undertake low added-value production. The international migration regime is determined to the advantage of core capitalist countries in regulating labour mobility. Meanwhile, there are more recent discussions on ecological imperialism and digital imperialism as relatively new faces of imperialism.

Keywords: *Imperialism, Historicity, Anti-imperialism*
Jel Classification: *F54, P16*

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, Türkiye. E-posta: elif.uzgoren@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9297-5889

1. GİRİŞ

Emperyalizm tartışmalarının uzun bir tarihsel arka planı mevcuttur. Lenin (1916), Bukharin (1917), Kautsky (1914), Luxemburg (1913) gibi klasik Marksist metinler emperyalizm üzerine ilk temel referans noktalarını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde emperyalizm daha ziyade ideolojik rekabet ve Batı'nın kurduğu liberal uluslararası sistem içinde işbirliği ve Üçüncü Dünya ülkelerinin durumu çerçevesinde tartışılmıştır. Neoliberal politikaların kabulü ve Soğuk Savaş'ın sonlanması ardından Callinicos (2009), Harvey (2003), Panitch ve Gindin (2003), Kiely (2010), Wood (2003) gibi yazarlar özellikle emperyalist ülkeler arası rekabet ve 'yeni emperyalizm' gibi tartışmaları gündeme taşımıştır. Ekonomik çıkarlar için işgalci politikalar izlemek olarak betimlenen klasik emperyalist tanım günümüz uluslararası sistemindeki yeni emperyalist araçlar ve stratejileri açıklamakta eksik kalmaktadır. Cox'un bize hatırlattığı gibi 'emperyalizm değişebilen bir kavramdır ve pratikte her tarihsel dönem için yeniden tanımlanmalıdır' (Cox, 1981, s. 142). Bu yüzden emperyalizm her tarihsel dönemde hem ampirik çalışmalar ile desteklenmeli, hem de teorik olarak tekrar gözden geçirilmelidir (Callinicos, 2009, s. 6). Örneğin günümüzde ekolojik emperyalizm, dijital emperyalizm ve kapitalizmin zengin küresel Kuzey ve fakir küresel Güney ülkeleri arasında eşitsiz gelişiminden dolayı ekonomik emperyalizmin bir aracı olarak göç olgusu sıklıkla tartışılmaktadır.

Ekonomik ve jeostratejik rekabet, küresel kriz ve savaş ile tarif edilmekte olan günümüz uluslararası konjonktüründe bu makalenin üç temel araştırma sorusu vardır. İlki, günümüz iktisadi, siyasi ve sosyal koşullarında emperyalizmin özellikleri, araçları ve stratejileri literatürde nasıl tartışılmaktadır? İkincisi, emperyalizm kavramı ve stratejilerinde ne gibi devamlılıklar mevcuttur ve hangi unsurlarda tarihsel bir değişimden bahsetmek olasıdır? Üçüncüsü ise emperyalizm karşıtı bir mücadele için ne gibi stratejiler önerilmektedir? Makalede emperyalizm, Callinicos'un tarihsel dönemlemesi üzerinden tartışılacaktır (Callinicos, 2009, s. 138). Callinicos'a göre tarihsel olarak emperyalizmin üç farklı döneminden bahsetmek mümkündür: a) 1870-1945 arası sömürü dönemini kapsayan klasik emperyalist dönem b) 1945'ten 1991'e kadar olan Soğuk Savaş döneminde süper güçler arası emperyalizm c) Soğuk Savaş sonrası dönemde emperyalizm (Callinicos, 2009, s. 138).

Makalede emperyalizmin tarihsel olarak değişim ve devamlılık gösteren yönlerini tespit etmenin önemli olduğu tartışılmaktadır. Sermayenin yapısal gücü çerçevesinde şekillenen uluslararası sistemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki hiyerarşik ve eşitsiz değişim (uneven exchange) ilişkisi devamlılık gösterir. Ancak bu eşitsiz değişim ilişkisinin yeniden üretilmesindeki stratejiler tarihsel olarak farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin borçlandırılarak 'pazar baskısına' göre yönetilmesi derinleşirken, ekoloji ve dijitalleşme gibi alanlarda sömürü mekanizmaları emperyalizmin görece yeni yüzü olarak kendini göstermektedir. Küresel Güney ülkelerinde emek maliyetlerinin düşük tutulması, küresel üretim ağında katma değeri düşük üretimi sürdürmek, göç politikaları aracılığıyla emek hareketinin gelişmiş ülkeler avantajına yönetilmesi veya borçlanan gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin çöplerini satın alması gibi yeni emperyalist araçlarla eski hiyerarşik ve eşitsiz değişim devamlılık göstermektedir. Türkçe literatürde emperyalizm hem kitap olarak (ör. Boratav, 2010; Kurmuş, 2007; Savran, 2008) hem de makale olarak (ör. Topal, 2009; Uysal, 2020) çok sayıda çalışmada ele alınmıştır. Bu makale emperyalizmin tarihselliği üzerinden mevcut literatüre katkı yapmayı amaçlar. Makale ilk önce tarihsel olarak emperyalizmi analiz edecek, ardından emperyalizmin eskiden beri süregelen araçları ve özellikle son yıllarda sıkça vurgulanan yeni araçları tartışmaya

açılacaktır. Son olarak emperyalizm karşıtı politikaların literatürde nasıl ele alındığı analiz edilecektir.

2. EMPERYALİZM VE TARİHSELLİĞİ

2.1. Klasik Emperyalist Dönem (1870-1945)

Emperyalizm kavramı tarihsel olarak özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra Fransa'da III. Napolyon'un başarısız olan genişleme politikaları için kullanılmış, sonradan İngiliz hegemonyasının denizaşırı genişlemesi sırasında sıklıkla karşımıza çıkmıştır (Kiely, 2010, s. 2). Emperyalizm, tanım olarak sömürge ve imparatorluk ile karıştırılmaktadır. İmparatorluk, Latince bir kelime olan imperium kelimesinden gelmektedir ve belirli bir toprak parçası üstünde kanun yapma kapasitesi olarak tanımlanmıştır (Kiely, 2010, s. 2). Emperyalizm ise imparatorlukların devamlılığı ve genişlemesi için yürütülen süreçler olarak tanımlanabilir (Kiely, 2010, s. 2). Literatürde genelde 1880 ile 1945 yılları klasik emperyalist dönem olarak çalışılmıştır. Bu dönemin bu şekilde adlandırılmasındaki temel neden tarihsel olarak emperyalist dünya savaşının, sömürgeci politikaların ve Avrupa, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yeni sömürge edinme yarışının bu dönemde meydana gelmesidir (Kiely, 2010, s. 54). Bu dönemde özellikle Luxemburg, Bukharin, Kautsky ve Lenin emperyalizm tartışmalarında temel olarak referans gösterilmektedir.

Luxemburg, *Sermaye Birikimi* isimli eserinde, artı değerın azalma eğilimi dolayısıyla kapitalizmin krize girdiğini tespit eder. Kapitalizm krizleri aşarken henüz kapitalist olmayan coğrafyalara yayılır. Luxemburg, emperyalizm kavramını özellikle yeni sömürgeler edinmek için kapitalizmin yeni coğrafyalara yayılması sırasında gerçekleşen ülkeler arasındaki rekabet ve ilkel birikim kavramları yardımı ile açıklar (Luxemburg, 1913/2003, s. 348). Luxemburg'a göre kapitalizm, artı değerın yaratılması, gelişmiş ülkelerdeki üretim araçları için talebi arttırmak ve ücret sisteminde yedek emek piyasası yaratmak gibi amaçlarla yeni coğrafyalara yayılır (Luxemburg, 1913/2003, s. 348-349). Bu süreçte henüz kapitalistleşme sürecini tamamlamamış coğrafyalarda 'doğal ekonomiye karşı kampanya' aracılığı ile 'meta ekonomisine' geçiş sağlanır ve sermaye hem bu yeni kapitalistleşen pazarın ürünlerini satın alır, hem de kendi ürünleri için pazar yaratmış olur (Luxemburg, 1913/2003, s. 366).

Bukharin ise emperyalizmin sadece sömürgeci bir yayılma ile açıklanmasını yanlış bir kavramsallaştırma olarak değerlendirir (Bukharin 1917/1987, s. 121). Emperyalizm finans sermayenin bir stratejisi ve dünya kapitalist sisteminde finans sermayenin hakim olduğu tarihsel bir dönemdir (Bukharin 1917/1987, s. 114). Bukharin bu emperyalist dönemin hem üretim ilişkilerini, hem de sınıf dinamiklerini ve devlet gücünün kullanımını şekillendirdiğini gözlemler (Bukharin 1917/1987, s. 115). Finans sermaye döneminde sermaye hem merkezileşmiş, hem de bir grubun elinde tekelleşmiştir (Bukharin 1917/1987, s. 116). Bukharin emperyalizmi sanki ulus devletler arası bir dünya turnuvasına benzetir ve bu turnuvada finans sermayesi önderliğinde iktisadi yapılar sürekli rekabet içindedirler (Bukharin 1917/1987, s. 120).

Kautsky ise *Ultra-Emperyalizm* isimli çalışmasında aşırı üretim ve kapitalist krizleri aşmak için kapitalist ülkelerin serbest ticaret veya emperyalizm gibi iki farklı stratejiyle yeni coğrafyalara yayıldığını vurgular (Kautsky, 1914/1970, s. 41-42). Örneğin, Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere, hem endüstriyel ürünlerine talep yaratmak hem de temel gıda maddeleri ve hammadde arzını sağlamak için farklı coğrafyalara genişlemiştir (Kautsky, 1914/1970, s. 42). Bu dönemdeki serbest ticaret politikalarından hem İngiliz sermayesi, hem de gelişmekte olan

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

ülkelerdeki ticaret burjuvazisi fayda sağlamıştır (Kautsky, 1914/1970, s. 42). Ancak bu ‘uluslararası harmoni’ Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilmesi ve İngiliz sanayi ürünlerine karşı korumacı tedbirler almaya başlamaları ile sonlanmış ve emperyalist dönem başlamıştır (Kautsky, 1914/1970, s. 43). Kautsky, bu dönemdeki sermaye tekelleşmesinin rekabeti arttırarak dünya barışına tehdit olacak şekilde ultra-emperyalist bir döneme girildiğini iddia eder (Kautsky, 1914/1970, s. 6).

Bu dönemde emperyalizm tartışmalarında önemli bir referans kuşkusuz V. I. Lenin’in 1916 yılında basılmış *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* isimli eseridir. Lenin, bu çalışmada, Kautsky’nin analizlerini eksik bulur ve politikayı ekonomiden ayırıştırarak analiz ettiği noktada Kautsky’yi sert bir dille eleştirir (Lenin, 1916/2008, s. 92). Siyaseten de Kautsky’nin uluslararası düzlemde finans sermaye gruplarının birleşerek kutsal bir ittifak aracılığıyla dünyayı kolektif sömürsü üzerinden yaptığı analizlere katılmaz ve Marksizm’den sapma olarak değerlendirir (Lenin, 1916/2008, s. 94). Lenin kitabının Önsöz kısmında amacının emperyalizmin ‘ekonomik özünü’ (*economic essence*) anlamak olduğunu vurgular (Lenin, 1916/2008, s. 8). Lenin özellikle 1900-1903 ekonomik krizinden sonra kapitalizmin emperyalist bir evreye geçtiğini iddia eder (Lenin, 1916/2008, s. 22). Bu evrede sermaye olağanüstü yoğunlaşırken ve merkezileşirken, oluşan sermaye kartelleri mal miktarı, ödeme koşulları ve fiyatlar gibi ‘serbest piyasa’ mekanizmalarını ve ticaret kurallarını belirlemede çok etkin hale gelmiştir (Lenin, 1916/2008, s. 22 ve 24). Lenin tam da bu noktada liberallerin savundukları ‘serbest, barışçıl ve dürüst rekabete’ dayanan piyasa koşullarından uzaklaştığını vurgular (Lenin, 1916/2008, s. 27). Bir başka deyişle ekonomik olarak ‘kapitalist serbest rekabet’ yerini ‘kapitalist tekellere’ bırakmıştır (Lenin, 1916/2008, s. 88). Endüstriyel üretim ile finans sermayesi birleşmiş ve finans oligarşisi oluşmuştur. Uluslararası kapitalist tekeller dünya pazarını paylaşırken, gelişmiş kapitalist ülkeler coğrafi bölüşüm için rekabet halindedirler (Lenin, 1916/2008, s. 89).

Bu dönemdeki temel kaynaklara baktığımızda, literatürde emperyalizmin nedenselliği, tarihselliği, kavramsallaştırılması, devlet ve sermaye ile ilişkisi ve sınıf mücadelesi gibi kategorilerde tartışmaların yürütüldüğünü tespit etmek yanlış olmayacaktır. Gürcan, klasik Marksist yazında, emperyalizm kavramı üzerinde özellikle iki hususta uzlaşmazlık olduğunu tespit eder. İlki, emperyalizmin emperyalistler arası rekabete mi yoksa küresel burjuvazinin ortak çıkarlarına dayanan küresel kartelleşmeye mi meyilli olduğudur (Gürcan, 2022, s. 11). Lenin ve Bukharin emperyalizmi kapitalist devletler arasındaki güç yarışı ve rekabeti üzerinden okurken, Kautsky ultra-emperyalist bir dönemde sermayenin kolektif sömürsüne atıf yapar. İkincisi ise gelişmekte olan ülkelerdeki milliyetçi hareketlerin anti-emperyalist bir mücadele için ilerici olup olmadığıdır (Gürcan, 2022, s. 11).

2.2. Soğuk Savaş Dönemi ve Emperyalizm

Soğuk Savaş dönemi emperyalizm tartışmalarında iki süper güç ve farklı sosyo-ekonomik düzenler ve ideolojiler arasında bir rekabet söz konusuydu. Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde Batı Bloğu ülkeleri kapitalist pazar ekonomisi ve demokratik rejimleri desteklerken, Doğu Bloğu ülkeleri sosyalist rejimlerin daha ilerici olduğunu savunmaktaydı. Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkeleri olarak adlandırılan siyasi bağımsızlıklarını yeni kazanan gelişmekte olan ülkeler ise, iktisadi kalkınma stratejileri aracılığıyla ve özellikle ithal-ikameci politikalar izleyerek kapitalizmin merkez ülkelerindeki kalkınma düzeyini yakalamaya çalışmışlardır. Ancak

Soğuk Savaş konjonktüründe Üçüncü Dünya olarak tarif edilen bu ülkelerdeki kalkınma askeri müdahaleler ile kesintiye uğramış, kapitalizmin eşitsiz değişim dinamiklerinden dolayı merkeze ekonomik olarak bağımlı kalmaya devam etmişlerdir.

Aslında Soğuk Savaş dönemi Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasının ideolojik temellerinin 1917-1919 yıllarında Woodrow Wilson'ın 14 Nokta ile vurguladığı liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin yayılmasının dünyaya barış ve refah getireceği fikri ile gelişmeye başladığını tespit etmek yanlış olmayacaktır (Kiely, 2010, s. 95). Soğuk Savaş döneminde emperyalist strateji sömürge ülkelerinin topraklarının işgal edilmesi üzerinden işlemiyordu. Emperyalizm, birçok ülkede şubeleri olan ve bürokrasi tarafından yönetilen seri üretim yapan firmalara dayanan bir üretim ağına dayanıyordu ve Avrasya bölgesine yönelik siyasi müdahaleler ve askeri güç projeksiyonunu da öngörmekteydi (Callinicos, 2009, s. 166). Tarihsel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bu uluslararası liberal sistemin inşası sırasında bazı önemli dönüm noktalarını tespit etmek olasıdır. İlk olarak, Sovyetler Birliği'nin Doğu ve Orta Avrupa'ya yayılması ve Avrasya coğrafyasında güçlü bir konuma gelmesi savaş öncesi ekonomik ve jeopolitik rekabetin devamlılığını sağlamıştır (Callinicos, 2009, s. 169). İkinci önemli unsur, Sovyetler Birliği'nin etki alanını daraltmaya yönelik 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilen 'çevreleme' politikasıdır. Üçüncü önemli nokta, Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Avrupa ve Japonya'ya yönelik politikalar ile Batı Bloğu'nu güçlendirmesi ve çok uluslu bir yapı içinde stratejik ortaklığa dayanan bir sistem inşa etmesidir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'da Marshall Planı, Japonya'da ise 'Müttefik Kuvvetler'in Yüksek Komutanlığı' aracılığı ile bir yandan bu ülkelerdeki ekonomik yeniden yapılanmayı şekillendirirken, Avrupa'da kıta ekonomisinin birleşmesini sağlayıp, ekonomik milliyetçiliğin yeniden doğmasının önüne geçmiştir (Callinicos, 2009, s. 170). O dönem Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa entegrasyonuna verdiği desteğin diğer nedenleri kıta Avrupa'sında milliyetçiliğin ve ekonomik korumacılığın yayılmasını engellemek ve Almanya'nın olası yükselişini kontrol etmektir (Kiely, 2010, s. 99). Bu gibi araçlarla, Amerika Birleşik Devletleri hem uluslararası liberal bir sistem inşa etmiş hem de Avrupa ve Avrasya'daki temel üretim merkezlerini uluslararası üretim ağına entegre ederek, dünya ticaretindeki dengeyi kurmuş ve Amerika'da olası bir ekonomik krizin de önüne geçmiştir (Callinicos, 2009, s. 170).

Bu dönem, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası ekonomik kurumlara entegre olan Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya arasındaki ittifak Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde devam etmiştir. Ekonomik işbirliğinin sağlanması, uluslararası örgütlerin kurulması, çok taraflı anlaşmaların imzalanması, serbest ticaret politikalarının desteklenmesi ve sömürge döneminin sona ermesi bu dönemin genel özellikleri arasında sıralanabilir (Kiely, 2010, s. 93). 1950'ler ve 1960'lardaki kapitalizmin 'Altın Çağı' olarak anılan dönemde kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin yerini iki kutup arasındaki jeopolitik yarış ve ideolojik rekabet aldı (Callinicos, 2009, s. 175). Nükleer silahların yıkıcılığı ve savaş sonrası düzenin gözden geçirilmesi konusunda talebi olmayan iki süper güç arasındaki rekabet Kore, Vietnam ve Afganistan gibi coğrafyalarda 'vekalet savaşları' olarak devam etti (Callinicos, 2009, s. 176).

Soğuk Savaş dönemi, Bukharin'in tespit ettiği emperyalizmin sermayenin uluslararasılaşması ve devlet kapitalizmi durumlarından sermayenin uluslararasılaşmasının ağırlıklı olduğu bir dönemdi (Callinicos, 2009, s. 177). Callinicos'a göre bu dönemde Batı Bloğu içindeki aktörlerin görece daha uyumlu olmasının üç temel nedeni vardır. Birincisi, Sovyetler

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

Birliği tehdidinin varlığı kapitalist ülkeleri disipline edici bir yönü olmuştur. İkincisi, Amerika Birleşik Devletleri rakiplerine karşı kendi hegemonyasını korumak için zaman zaman müdahalelerde bulunmuştur. Üçüncüsü ise ulusötesi üretim ağına katılmak Batı Bloğu'ndaki rakip kapitalist devletlerin de çıkarlarına hizmet etmiştir (Callinicos, 2009, s. 178). Kiely, Soğuk Savaş dönemi emperyalizminin 1882-1945 arası emperyalizm ile farklılık gösterdiğini vurgular. Bunun en önemli nedeni ise Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel kapitalist bir sistemi sürdürme konusunda üstlendiği roldür (Kiely, 2010, s. 91). Bir diğer farklılık, klasik emperyalist dönemin aksine, Amerika Birleşik Devletleri Üçüncü Dünya ülkelerindeki sömürü-karşıtı politikaları ve/veya bu ülkelerin siyasi bağımsızlıklarını desteklemiştir (Kiely, 2010, s. 100). 1964 yılında Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) kurulmuş ve Üçüncü Dünya ülkeleri sömürü döneminden kalan ekonomik mirası kaldırmaya ve kalkınmayı hızlandırmaya yönelik politikalar geliştirmişlerdir. 1970'lerde ise UNCTAD Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen üzerine çağrı yapacak ve kapitalizmin eşitsiz gelişimini Üçüncü Dünya ülkeleri için daha avantajlı hale getirmek için girişimlerde bulunacaktır (Kiely, 2010, s. 121).

Her ne kadar siyasi bağımsızlık ve ekonomik kalkınma üzerine bu gibi gelişmeler olsa da, eleştirel siyasal iktisat yazını bu dönemde eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin yeniden üretildiğini tespit eder. Emmanuel, *Eşitsiz Değişim: Ticaretin Emperyalizmi Üzerine bir Çalışma*, isimli kitabında İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde serbest ticaret politikaları ile birlikte zengin ve fakir ülkeler arasındaki ekonomik gelir makasının arttığını gözlemler (Emmanuel, 1972, s. xx). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ticaret hadlerini inceleyen Emmanuel, dünya pazarında fakir ülkelerin ürün başına daha fazla saat emek harcayarak zengin ülkelerin ürettiği ürünler ile değişim yaptığını iddia eder (Emmanuel, 1972, s. 272). Ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin nedeni zengin ülkelerin ve daha yüksek ücret alan emekçilerinin avantajına çalışan uluslararası alandaki kapitalist işbölümündeki bu 'eşitsiz değişim' dinamikleridir (Emmanuel, 1972, s. 272). Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası düzlemde bu üretim ağına katılmaları, kendi dezavantajlı konumlarını daha da pekiştirmelerine neden oldu (Emmanuel, 1972, s. 296). Marx'ın artı değer yaratılmasına dair analizleri daha ziyade kapalı kapitalist toplumlara odaklanmıştır ve Emmanuel'in bu çalışması artı değer merkez kapitalist ülkeler lehine ticaret yoluyla uluslararası düzlemde nasıl yaratıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Brewer, 1980, s. 22).

1960 ve 1970'lerde siyasi bağımsızlığını kazanmış gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınma meselesi gündemdedi ve eleştirel yazın kapitalist gelişmenin kalkınmayı engelleyeceğini savundu (Brewer, 1980, s. 22). Dünya Sistemi Kuramı ve Bağımlılık Okulu, uluslararası alandaki eşitsiz değişim ve bağımlı kalkınma gibi konuları çalıştılar. Kalkınmanın birbirini takip eden kapitalist evrelerden oluşmadığını öne süren Bağımlılık Okulu, çevre ülkelerin gelişememe nedeninin Modernleşme Yaklaşımının iddia ettiği gibi modası geçmiş eski kurumların varlığı veya sermaye kıtlığı olmadığını iddia eder (Frank, 1966, s. 9). Aksine, az gelişmişliğin nedeni merkez kapitalist ülkelerin kalkınmakta olan ülkelerle kurduğu kaynaklarını sömüren kapitalist ilişki modelidir (Frank, 1966, s. 4 ve 5). Bağımlılığın nedenselliğini özellikle yabancı yatırıma olan finansal bağımlılık, ticaret rejimi ile birlikte kapitalizmin merkez ülkelere üretim düzlemindeki bağımlılık ve teknolojik bağımlılık gibi faktörlerle açıklar (Frank, 1966, s. 5). Dünya Sistemi Kuramı analizlerinde dünya sistemini temel alır ve kapitalizmi dünya sistemindeki değişim dinamikleri ve artı değer üzerinden okur (Brewer, 1980, s. 18). Buna göre merkez kapitalist ülkeler ticari ayrıcalıkları ve eşitsiz değişim dinamikleri ile çevre kapitalist ülkeleri sömürmektedir (Brewer, 1980, s. 18). Gelişmekte olan ülkelerin gelişememe nedeni

kapitalist dünya sistemine eklemlemeleridir ve kalkınma için yapılması gereken ‘merkez ülkelerden kopma’ (delinking) olarak adlandırılan bir strateji uygulamaktır (Amin, 1976; Frank, 1966, s. 10).

Benzer şekilde, Amin *Eşitsiz Gelişme* isimli kitabında teknolojik yeniliklerin ve yüksek teknolojiye dayalı üretimin merkez kapitalist ülkelerde toplanması, piyasada ulusötesi firmaların hakim pozisyonda olması gibi dinamiklerle eşitsiz gelişimin arttığını ileri sürer (Amin, 1976, s. 190 ve 195). Merkez kapitalist ülkelerin sömürü döneminde kurulmuş ticari ayrıcalıkları, çevre ülkelerin yabancı yatırımlara olan bağımlılığı ve ulusötesi firmaların çevre ülkelerdeki pazar üstünlüğü gibi faktörlerle ihracatta gelişmekte olan ülkeler ikincil pozisyona düşmektedirler (Amin, 1976, s. 203-214). Merkez kapitalist ülkelerdeki üretimin daha iyi olması ve ihracat yolunun açık tutulması, çevre konumdaki ülkelerdeki üretimin sekteye uğramasına neden olmaktadır (Amin, 1976, s. 200). Amin eşitsiz değişimden dolayı sınıf çatışmasının da uluslararası düzlemde tartışılması gerektiğini vurgular (Amin, 1976, s. 196). Uluslararası düzlemde örgütlü olan sınıf merkez ülkelerdeki burjuva sınıftır (Amin, 1976, s. 196). Burjuva sınıfı hem merkez hem de çevre ülkelerde işçileri sömürür ancak çevre ülkelerdeki işçiyi süper sömürü araçları ile daha vahşice sömürür (Amin, 1976, s. 196). Dolayısıyla emperyalizm karşıtı bir mücadelenin, çevre ülkelerinin süper sömürüye maruz kalan emekçi kesimleri arasında gelişmesi beklenir (Amin, 1977, s. 108).

Özetle, emperyalizm tartışmalarında Soğuk Savaş dönemi gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki işbirliği ve uluslararası liberal sistemin inşasındaki oydaşı dolayısıyla daha işbirlikçi bir dönem olarak okunmaktadır. Sovyetler Birliği tehdidinin varlığının Batı Bloğu ülkeleri arasındaki birleştirici gücü ve Amerika Birleşik Devletleri’nin liberal bir uluslararası sistemin çok-taraflı bir yaklaşımla inşasında üstlendiği rol gibi unsurlar bu dönemin ayırt edici özellikleri arasındadır. Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi bağımsızlığı desteklense de, emperyalizm Kore, Vietnam ve Afganistan gibi coğrafyalarda yapılan vekalet savaşları ile kendini göstermiştir. Ekonomik düzlemde de kapitalizmin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki eşitsiz değişim tartışmaları üzerinden gündeme taşınmıştır. Her ne kadar Üçüncü Dünya ülkeleri arasında Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen üzerine tartışmalar yapılsa da, emperyalizm karşıtı bağımsız ve ulusal kalkınma odaklı yenilikçi bir kalkınma yaklaşımı geliştirilememiştir.

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Emperyalizm Tartışmaları

Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişmiş kapitalist ülkeler ticaretin ve finansın liberalleşmesi yoluyla ekonomik işbirliğine devam ettiler. Gelişmekte olan ülkeler ise 1973 Şili Darbesi ile başlayan ve 1980’lerde uygulanmaya başlayan neoliberal politikalar ile birlikte yapısal dönüşüm programlarını kabul ettiler ve ihracatı teşvik edici ekonomik politikaları benimsediler. 1990’larda, Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Avrupa entegrasyonunun Balkanlara genişlemesi ve Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olması gibi tarihsel gelişmeler ile birlikte emperyalizm tartışmasının çok da popüler olmadığını tespit etmek olasıdır. Prabhat Patnaik 1990 yılında Monthly Review dergisinde yayımlanan ‘Emperyalizme ne oldu?’ isimli makalesinde konunun neredeyse Marksist yazında bile ortadan kaybolduğunu tespit eder (Patnaik, 1990, s. 1-2). Bunun nedeni elbette ki emperyalizm kavramının tarihi geçmiş bir kavram olması değildir (Patnaik 1990: 2). Aksine, gelişmekte olan ülkeler kalkınma, ekonomik az gelişmişlik veya gıda yetersizliği gibi bir sürü sorunla uğraşmaya devam etmektedirler (Patnaik, 1990, s. 2).

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

2000'lerde ise özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 yılında Irak'a işgali sonrası emperyalizm tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu dönemde özellikle iki çalışma emperyalizm tartışmalarında oldukça etkili olmuştur: E. Meiksins Wood tarafından kaleme alınan *Sermaye İmparatorluğu*, ve David Harvey'in yazdığı *Yeni Emperyalizm*. Wood, *Sermaye'nin İmparatorluğu* isimli kitabına, Amerikan emperyalizminin klasik sömürge döneminde olduğu gibi sömürgeci fetihler, doğrudan yönetim ve/veya toprak işgali gibi stratejilere dayanmaması nedeniyle bu dönemdeki emperyalizmin kanıtlanmasının daha zor olduğu tespiti ile başlar (Wood, 2003, s. 1). Wood kapitalist dönem ve kapitalist olmayan dönemlerde emperyalizmin farklılık gösterdiğini vurgular. Kapitalist olmayan dönemlerde eski sömürgeci imparatorluklar askeri güç kullanarak yeni coğrafyaları keşfe çıkmaktaydı. Wood'a göre keşiflerin olmaması sömürünün bittiği veya emperyalizmin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bu dönemde 'yeni emperyalizmin' en önemli aktörü sermaye sınıfıyken, en önemli stratejisi toplumun 'pazar baskısı' kurallarına göre yönetilmesidir (Wood, 2003, s. 20). Emperyalizm, hayatın metalaşması ve sosyal ilişkilerin pazar kuralları ile yönetilmesi gibi araçlarla sürdürülmektedir (Wood, 2003, s. 20). Kapitalist dönemde emperyalizm daha ziyade ekonomik araçlarla veya borçlandırma gibi pazar güçlerinin manipülasyonu ile yürütülmektedir (Wood, 2003, s. 12). Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığı ile kalkınmakta olan ülkelerde 'yapısal uyum' politikalarının uygulanmasını sağlamıştır ve bu politikalar Batı'nın küresel ölçekte rekabet kapasitesi yüksek olan sermaye gruplarının avantajına işlemiştir (Wood, 2003, s. 133). Wood, kapitalist emperyalizme örnek teşkil eden yapısal uyum politikalarına şu örnekleri verir: Batı sermayesi için ticaret hacmini arttıracak yeni pazarların yaratılması, Batı'da tarım gibi hassas sektörlerde sübvansiyonlar aracılığıyla rekabet üstünlüğü yaratılması, finans sektöründe kısıtlamaların kaldırılması ve Amerika Birleşik Devletleri finans sermayesinin kar oranları artarken kalkınmakta olan birçok ülkede görülen finans krizleri vb. (Wood, 2003, s. 134).

Wood, kapitalist dönemde her ne kadar emperyalizmin pazar mekanizması üzerinden kurulduğunu tespit etse de, askeri baskı aracının da önemli olduğunu vurgular (Wood, 2003, s. 131). Bu anlamda Wood küreselleşme ile birlikte ulus devletinin sonunun geldiği savına da katılmaz. Aksine, devlet, sermaye için önemini korumaktadır ve ulusötesi kurumlar veya herhangi bir ulusüstü yapı devletin yerini alamamıştır (Wood, 2003, s. 5). Wood, devletin sermaye açısından önemli olan rolünü üç kategoride özetler. İlki, devlet sermaye için uygun birikim koşullarının yaratılmasına katkı sağlar (Wood, 2003, s. 5). İkincisi, devlet, toplum düzenini sağlamak, özel mülkiyeti ve istikrarı korumak için yönetsel ve baskılayıcı rollerine devam eder (Wood, 2003, s. 5). Üçüncüsü, devletin en önemli görevlerinden biri de sermayenin çıkarları doğrultusunda sıkı göç politikaları ile emek hareketini yönetmektir (Wood, 2003, s. 136-137). Wood aslında kapitalist dönemde, hakim sermaye sınıfları, iç politikadaki emek hareketliliği ve özel mülkiyet ilişkileri gibi konuları pazar mekanizmasının gereksinimleri çerçevesinde düzenlerken devletin 'zor' aygıtına daha fazla ihtiyaç duyduğunu tespit eder (Wood, 2003, s. 20).

Bu dönemde literatürdeki tartışmaları yönlendiren bir diğer çalışma David Harvey'in *Yeni Emperyalizm* isimli kitabıdır. Harvey, emperyalizm kavramının hem devletlerarası sistemde hegemonya mücadelesi veren devletler arasındaki rekabetin, hem de kapitalizmin tarihsel-coğrafi gelişiminin göz önünde bulundurularak tartışılması gerektiğini vurgular (Harvey, 2003, p 93). Bu noktadan hareketle aktörlerin, farklı motivasyonlar ve çıkarlarla hareket ettiği iç içe ama ayrı iki güç olgusundan bahseder: 'kapitalist' ve 'ülkesel' güç mantıkları (Harvey, 2003, s. 27 ve 30). 'Kapitalist' mantık ile hareket eden finansal sermaye kar maksimizasyonunu hedeflerken, ülkesel

mantığa göre hareket eden siyasetçiler kendi devletinin diğer devletlere karşı gücünü arttırmayı hedefler (Harvey, 2003, s. 27). Kapitalist mantığa göre emperyalizm eşitsiz değişim, adaletsiz ticaret ilişkileri, tekelci rantlar gibi sömürü araçları ile sermaye birikimi sağlar (Harvey, 2003, s. 31). Harvey her ne kadar emperyalizm için kapitalist mantığın ön planda olduğunu tespit etse de, bazı zamanlarda ülkesel mantığın öne geçebileceğini söyler (Harvey, 2003, s. 33). Harvey burada Amerika Birleşik Devletleri'nin güç mekanizması ile İran, Irak, Guatemala, Şili, Endonezya ve Vietnam'da desteklediği askeri darbeleri veya bu ülkelerdeki muhalif kesimlerin bastırılması için verdiği destekleri örnek gösterir (Harvey, 2003, s. 38).

Bieler ve Morton ise Harvey'in ikili güç odağı savına katılmaz. Devletler arası sistemin jeopolitik mantık çerçevesinde incelenmesini devlet merkezli bir analiz olarak eleştirir (Bieler ve Morton, 2018, s. 193). Kapitalizmin ekonomik mantık içerisinde, devletlerarası sistemin de jeopolitik mantık içinde birbirinden bağımsızmış gibi kavramsallaştırılması diyalektik ve sosyal bütünlük açısından sakıncalıdır (Bieler ve Morton, 2018, s. 193-194). Devletin, küresel ekonomik dinamiklerden ve ulusötesi sermayeden bağımsız analiz edilmesi, ekonomik ve politik alanların birbirinden ayrı incelenmesi noktasındaki hatanın tekrarlanmasıdır (Bieler ve Morton, 2018, s. 194). Bieler ve Morton küresel siyaset ve küresel siyasal iktisat literatürlerinin 'uluslararası' alanı kavramsallaştırırken bir yandan 'maddeci içerik' ve 'fikirsiz şekil' (material content and ideational form) ilişkisini bir yandan da özne ve yapı arasındaki ilişkiyi birbirinden ayrı ayrı çalışmakta olduğunu tespit eder (Bieler ve Morton, 2018, s. 6). Uluslararası sistemi incelerken hakim olan bu madde-fikir ve özne-yapı arasındaki ikiliklerin tarihsel materyalizm literatüründeki diyalektik çalışmalar sayesinde aşılabileceğini vurgularlar (Bieler ve Morton, 2018, s. 6). Emperyalizm çalışmaları için de kapitalist ve ülkesel alanlar arasındaki ilişkinin diyalektik bir analizle 'içsel bir ilişki' olarak çalışılmasını önerirler (Bieler ve Morton, 2018, s. 200). Benzer şekilde Brenner, Harvey'in bu ayrımına karşı çıkar. Brenner, dış politika düzleminde devlet yapısı içinde hakim sermayenin çıkarları ile çelişen bir sosyal sınıfın olmadığını vurgular (Brenner, 2006, s. 82). Brenner'e göre İkinci Dünya Savaşı ile 2000'ler arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında sermayenin çıkarlarına aksi bir dış politika şekillendirmiş bir devlet mantığı yoktur (Brenner, 2006, s. 82). Bu anlamda tarihin belli dönemlerinde kapitalist güç mantığı, belli dönemlerinde ülkesel mantığın hakim olduğunu varsaymak eleştirilmiştir.

3. EMPERYALİZM, TARİHSEL DEVAMLILIK VE DEĞİŞİM

Her ne kadar Harvey ve Wood 'yeni emperyalizm' kavramını kullansalar da her ikisi de değişimden daha ziyade kapitalizm içindeki devamlılıktan bahseder. Kuşkusuz klasik emperyalist stratejiler hala geçerliliğini korumaktadır. Örneğin, Gürcan, Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri-endüstriyel gücünü kullanarak Yugoslavya, Afganistan, Libya ve Suriye gibi ülkelerde kırılmalara yarattığını, sermaye birikimi sağlamak için fırsatlar ararken, bu ülkelerin ulusal kalkınmalarını sekteye uğrattığını tespit eder (Gürcan, 2022, s. 44). Burada doğal kaynakları kontrol etmek aracılığıyla kalkınmayı sınırlamak, ve etnik veya dinsel çatışmaları tetiklemek gibi klasik emperyalist politikaların hala geçerli olduğunu söylemek olasıdır (Gürcan, 2022, s. 44). Ancak kuşkusuz sadece emperyalist mekanizmaları suçlamak yeterli olmayacaktır. Özellikle Suriye ve Libya örneğinde olduğu gibi iç politikaya dair unsurlar da bu ülkeleri kırılmalara hale getirmiş ve emperyalist müdahale için uygun bir zemin hazırlamıştır (Gürcan, 2022, s. 54). Ancak bu iç dinamikler yine uluslararası yapısal denklemlerden de bağımsız değildir. Gürcan, ülkelerin neoliberal yapılanmaya uyum sağlarken geliştirdikleri siyasi-ekonomik çelişkilerin bu ülkeleri dış

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

müdahaleye karşı daha kırılgan yaptığını da vurgular (Gürcan, 2022, s. 54). Suriye’de Baasçı kalkınma politikalarının iflası Suriye’nin istikrarsızlaşmasında önemli bir rol oynamış ve emperyalist müdahalelerin etnik kırılganlıkları kullanması için uygun bir zemin hazırlamıştır (Gürcan, 2022, s. 54).

Bir başka devamlılık unsuru kuşkusuz kapitalizmin eşitsiz gelişimidir. Her ne kadar ‘Doğu’nun yükselişi’ tartışmalarında görüldüğü gibi BRICS ülkeleri gibi yükselen pazarların gelişmiş ülkeleri yakaladığı öne sürülse de, kapitalizmin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki ‘eşitsiz değişim’ devamlılık gösterir. Kiely, iki örnek ile eşitsiz değişimin devamlılığını tespit eder: uluslararası sistemde, sermayenin bazı merkezlerde toplanması ve bazı coğrafyaların kapitalist birikimin dışına atılması; küresel üretim ağında gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında eşitsiz görev dağılımı (Kiely, 2010, s. 149). Gelişmiş ülkeler yüksek katma değeri olan ekonomik sektörlerde ve vasıflı işlerde hakim pozisyonundadır (Kiely, 2010, s. 180). Gelişmekte olan ülkelerde yedek emek ordusu, pazara girişte engeller, düşük ücret ve vasıfsız iş yoğunluğu gibi sorunlar devam etmektedir (Kiely, 2010, s. 180).

Ancak kuşkusuz niteliksel bir değişimin de altını çizmek anlamlı olacaktır. İlk olarak küreselleşme ile birlikte devlet ve devletin rolü bu değişimin en fazla tartışıldığı kategorilerden biridir. Kiely’ye göre emperyalizm ve ulus-devlet arasındaki tartışmada üç farklı görüş mevcuttur: (1) sistemin devamlılığı için ulus-devlet gereklidir ve uluslararası sistemde devletler arasındaki jeopolitik rekabet devam etmektedir (2) ulus-devlet artarak önemsiz hale gelmektedir (3) ulus-devlet hala çok önemlidir ancak Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasının öncülüğünü yaptığı uluslararasılaşma Marksist emperyalizm teorilerinin kavramsallaştırdığı şekliyle devletler arasındaki jeopolitik rekabeti (ortadan kaldırırsa da) aşındırmıştır (Kiely, 2010, s. 148). Michael Hardt ve Antonio Negri (2000), Leslie Sklair (2001), William I. Robinson (2004) gibi akademisyenler sermayenin ulus devlet ile olan ilişkisinin zayıfladığını ve ulus devletin önemsiz hale geldiğini savunmuşlardır. Robinson, küresel kapitalizmde ulus-ötesi düzlemde örgütlü bir sermaye sınıfının ortaya çıktığını ve bu sermaye grubunun çıkarlarını savunan bir ulus-ötesi devletin oluştuğunu iddia eder (Robinson, 2004, ss. 14-15). Hardt ve Negri ise *İmparatorluk* isimli kitaplarında küresel ekonominin postmodernleştiği ve Lenin’in emperyalizminin yerini günümüzde imparatorluğa bıraktığını iddia ederler (Hardt ve Negri, 2000, s. xii). Hardt ve Negri’ye göre İmparatorluk tüm küresel ekonomiyi birleştirmiştir (Hardt ve Negri, 2000, s. xii). Hardt ve Negri tarihsel olarak Lenin’in tartıştığı emperyalizm döneminin sonuna gelindiğini iddia ederler ve ‘Birinci Dünya’nın sermayesi’ ve ‘Üçüncü Dünya’nın emekçileri’ arasındaki temel çelişki artık sonlanmıştı (Hardt ve Negri, 2000, s. 264).

Bu analizlerin aksine devletin rolünü vurgulayan çalışmalar da mevcuttur. Albo, devletin tarihsel olarak sınıf ilişkilerinin kurumsallaşması ve dünya pazarındaki birikim sağlamada arabulucu olması gibi rollerinin altını çizer (Albo, 2004, s. 92). Wood, küreselleşme ile birlikte ulus devlet döneminin sonlandığı ve/veya ulusötesi bir devlet düzeninin kurulduğu savlarına katılmaz (Wood, 2003, ss. 5-6). Aksine, bu dönemde sermayenin siyasi olarak ulus devlete her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır (Wood, 2003, ss. 5-6). Benzer şekilde Bieler ve Morton da Robinson’a ulusötesi devlet konusunda katılmaz. Robinson’un farklı devlet formlarını, ulus devletin sermaye lehine birikim yaratmasındaki rolünü, ulusal düzlemde sınıf mücadelelerini ve kapitalizmin eşitsiz ve birleşik gelişimini göz ardı ettiğini söylerler (Bieler ve Morton, 2018, s. 200).

Bir diğer tartışma konusu sermayedeki dönüşümdür. Kiely'ye göre serbest ticaret ve azalan gümrük vergileri hem küresel düzlemde ülkelerin birbiriyle ekonomik entegrasyonunu arttırmıştır, hem de sınıf yapısını değiştirmiştir (Kiely, 2010, s. 141). Bir başka ifade ile artık Alman sermayesi, İngiliz sermayesi veya Fransız sermayesinden bahsetmek çok da olası değildir. Aksine, ulus devletler ulusötesi alanda şekillenen küresel bir kapitalist düzen içinde hareket etmektedirler (Kiely, 2010, s. 157). Panitch ve Gindin de ulusal sermayeye dayanan ülkesel alanlardan bahsetmenin mümkün olmadığını tartışır (Panitch ve Gindin, 2003, s. 20). Robinson'a göre ise küresel ekonomide sermaye birikimi basitçe ulus-devletler arasında ticarete dayanan uluslararasılaşma kavramı ile açıklanamaz (Robinson, 2004, s. 10). Sermaye birikimi üretim zincirinin parçalanması ve dünya ekonomisine yayılması ve ayrı ayrı üretilmiş parçaların montajlanarak tüm küresel ekonomide satışa sunulması olarak tarif edilen ulusötesi bir evreye geçmiştir (Robinson, 2004, ss. 14-15). Bu niteliksel dönüşümün bir diğer önemli sonucu emperyalizmin artık Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Japonya, Almanya veya Fransa gibi ülkeler nezdinde tartışılmasının geçersiz hale gelmesi ve daha ziyade üçlü grubun liderliğinde devam eden 'kolektif emperyalizm' kavramıyla ifade edilmesidir (Amin, 2015, s. 12). Amin, kolektif emperyalizmi üç ülke grubunun (Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya) sermaye sınıflarının ortak olarak dünya ekonomisini yönetmeleri ve çevre ülkeler ile kurdukları hiyerarşik ilişki olarak tanımlar (Amin, 2015, s. 12). Amin'e göre bu durum ulus devletin sonlandığı anlamına gelmez. Küresel bir devletten bahsetmek de olası değildir (Amin, 2015, s. 14). Aksine devletler küresel sermaye için alan açmaya ve liberal devlet rolünü sürdürmeye devam etmektedirler (Amin, 2015, s. 14). Brewer'e atıfla 'kapitalizm ve ulus devlet beraber gelişirler' (Brewer, 1980, s. 266).

Yeni emperyalizmin bir diğer 'yeni' özelliği ise askeri harcamalar ve sistematik olarak devamlılığı olan 'savaş durumu' üzerinedir (Wood, 2003, s. 152). Wood sürekli devamlılığı olan bir savaşın sermayenin ekonomik çıkarları için uygun olmadığını vurgular ve emperyalist sermaye hegemonyasını sürdürmek için sürekli savaş ihtimalini canlı tutar (Wood, 2003, s. 165). 'Sürekli savaş' hali kuşkusuz aynı zamanda silah üretimi, küresel silahlanma yarışı gibi politikalar çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin 'askeri-endüstriyel sermaye' gruplarının da çıkarlarına hizmet eder (Wood, 2003, s. 166).

Ancak kuşkusuz emperyalizmin 'eşitsiz değişim' dinamiklerini doğuran yöntemler tarihsel olarak değişim de gösterebilmektedir ve gelişmekte olan ülkelerin uluslararası sistemdeki ikincil pozisyonu yeni stratejiler ile yeniden üretilebilmektedir. Bu niteliksel değişim konusunda özellikle son yıllarda üç noktayı vurgulamak anlamlı olacaktır. Birincisi emek piyasalarının yönetimi ile ilgilidir. Higginbottom emek ücretlerini değerinin altında tutmak için sistematik politikaların da modern emperyalizmin bir yüzü olduğunu vurgular (Higginbottom, 2011, ss. 283-84). Bu anlamda emek hareketliliğinin yönetimini sağlayan göç politikaları özellikle Arap Baharı'nın sonlanması ve Suriye İç Savaşı'ndan sonra daha da önem kazanmıştır. Avrupa Birliği göç politikalarından bir örnek vermek gerekirse Avrupa sermaye sınıfını temsil eden Business Europe grubu tarafından yayımlanan 'Avrupa Birliği Göç Politikası'nın Geleceği' isimli raporda üçüncü ülkelerden gelecek vasıflı işgücü istihdamının Mavi Kart gibi uygulamalar ile teşvik edilmesi önerilmektedir (BusinessEurope, 2019, s. 1). Bunun özellikle yaşanan Avrupa nüfusunda emek piyasası için önemli olduğu vurgulanmaktadır (BusinessEurope, 2019, s. 1). Burada Business Europe vasıflı iş gücü ve mülteciler arasında bir ayrıma gider ve bu gruplara yönelik göç politikalarının ayrı tutulmasını önerir (BusinessEurope, 2019, s. 2). Avrupa

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

Birliği'nin özellikle 2010'larda mültecilere yönelik politikalarında göçün güvenleleştirilmesi çerçevesinde geri kabul anlaşmaları imzalayarak veya sıkı sınır yönetimi ve vize uygulamaları gibi politikalar ile göç krizini Tunus, Fas veya Türkiye gibi üçüncü ülkelere doğru dışsallaştırdığı tespit edilmektedir (Yıldız, 2016, s. 1). Üçüncü ülkelerde geri kabul anlaşmaları ile toplanan mülteci nüfusun ise emek piyasalarını hem kayıt dışı istihdam anlamında hem de reel ücretler açısından olumsuz etkilediği bilinmektedir.

İkinci niteliksel değişim ekolojik emperyalizm kavramıdır. Aslında yazarlar literatürde küresel ısınmanın tarihselliğini endüstrileşme ve modernleşme dönemlerinden başlatmaktadırlar. Bu anlamda kuşkusuz Batı'nın Üçüncü Dünya ülkelerindeki doğa talanı yeni bir tarihsel olgu değildir. Örneğin, Alfred Crosby, 1986 yılında yayımladığı *Ekolojik Emperyalizm: Avrupa'nın Biyolojik Genişlemesi, 900-1900* adlı eserinde Avrupa devletlerinin Üçüncü Dünya'daki yerli halkların coğrafyalarındaki etkisinden bahseder ve bunu oldukça eski tarihlere götürür (Crosby, 1986). Frame de benzer şekilde, klasik emperyalizm teorilerinin emperyalist sömürü mekanizmaları içinde doğal kaynakların talanını tartıştığını ve gelişmekte olan ülkelerdeki doğanın sömürsünün emek sömürsünden ayırlamayacağını tespit eder (Frame, 2023, s. 11). Kısaca, kapitalizmin Üçüncü Dünya ülkelerindeki yeni coğrafyalara genişlemesi ve doğal kaynakları talan etmesi kapitalizmin tarihi kadar eskidir. Ancak neoliberal politikalar ile birlikte sermaye dolaşımı önündeki engellerin kalkması ve gelişmekte olan ülkelerin yükselen pazarlarının ucuz emek ve doğanın talanı üzerinden neoliberal büyüme modeline eklenmesi doğa tahribatını arttırmıştır. Araçlar ve niteliğinde de değişim olduğunu gözlemlemek olasıdır. Örneğin Zibechi, özellikle 2005 sonrasında gelişmekte olan ülkelere gelen yabancı yatırımların endüstriyel üretimden, doğal kaynakların sömürülmesine yönelik sermaye yatırımına doğru hatırı sayılır bir şekilde nitelik değiştirdiğini iddia eder (Zibechi, 2018, s. 360). Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar arasında şu örnekler verilmektedir: enerji için fosil ve biyo-yakıt da dahil enerji yatırımları; değerli madenler ve endüstriyel mineraller için yatırımlar; tarımsal gıda yatırımları; ve geniş toprak satın almalar (land acquisition) (Zibechi, 2018, s. 360).

Ekolojik emperyalizm, kaynakların yağmalanması, transfer edilmesi veya dış ülkelere aktarılması, ekolojik hassasiyetlerin sömürülmesi, ekolojik atıkların kapitalizmin çevre ülkelerine çöp olarak boşaltılması gibi süreçler ile kendini göstermektedir (Foster ve Clark, 2004, s. 187). Ayrıca, atmosfer ve okyanuslar gibi küresel düzlemde halka ait alanlar (global commons) ve biyosferin karbon hazmetme kapasitesi, gelişmiş ülkeler lehine tahsis edilmektedir (Foster ve Clark, 2004, s. 194). Literatürde özellikle iki kavram bu hiyerarşik durumu ifade eder: iklim adaleti ve ekolojik eşitsiz değişim. Ekolojik krize neden olan ülkeler her ne kadar gelişmiş ülkeler olsa da, küresel ısınmanın bedelini daha ziyade gelişmekte olan ülkelerin üstlenmesindeki haksızlık ve adaletsizlik iklim adaleti kavramı ile tarif edilmektedir (Taylor, 2018, s. 351). Örneğin, Oxfam'ın 2023 yılında yayımladığı iklim adaletsizliklerini ele alan raporuna göre 2019 yılında küresel ekonomide en zengin %1'lik kesim küresel karbon salınımının %16'sından sorumludur (Oxfam, 2023, s. x). Dünya nüfusunun en fakir %66'lık kesimi de (5 milyar insan) dünyadaki karbon salınımının %16'sını üretmektedir (Oxfam, 2023, s. x). İkinci öne çıkan kavram 'ekolojik eşitsiz değişim' (ecologically unequal exchange) kavramıdır. Buna göre daha zenginler dünyada küresel düzlemde halka ait alanlardaki (global commons) zenginlikleri özellikle uluslararası ticaret yoluyla daha fazla tüketmektedirler (Frame, 2023, s. 10). Gelişmiş ülkelerin toksik atıklarını Üçüncü Dünya ülkelerine boşaltmaları veya gemiler ile taşımaları ekolojik emperyalizmin en göze çarpan unsurlarından biri olmuştur (Foster, 2020, s. 63). Örneğin,

Eurostat verilerine göre, Türkiye Avrupa'nın çöplerini en fazla ihraç eden coğrafyalardan biridir. 2021 yılında, Avrupa Birliği'nin en çok çöp ihracatı yaptığı ülkeler Türkiye, Hindistan ve Mısır'dır ve aynı yılda 14,7 milyon ton çöp ile Avrupa Birliği neredeyse çöpünün yarısını Türkiye'ye ihraç etmiştir (Eurostat, 2022).

Emperyalizm kavramının tarih içinde değişen yüzü tartışmasında daha yeni olarak vurgulanabilecek olan üçüncü olgu dijitalleşme ve dijital kapitalizm kavramlarıdır. Dijital kapitalizm, otomasyon, veri yaratma ve yapay zeka gibi çeşitli süreçlerle ilişkili olarak tartışılmaktadır. Küresel Kuzey ve küresel Güney ülkeleri arasında gelişme bandının daha da açıldığı bu konjonktürde 'dijital emperyalizm' tartışmaları da yer bulmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin çok uluslu şirketleri küresel Güney'deki dijital ekosistemi kontrol etmektedir (Kwet, 2019). Amerika Birleşik Devletleri, arama motorları (Google gibi), akıllı telefonlar (iPhone gibi) veya sosyal ağlar (Facebook gibi) gibi donanım altyapısında ve platformlarında egemen durumdadır (Jin, 2016, s. 322). Jin'e göre 'platform emperyalizmi' kavramı, Amerika Birleşik Devletleri öncelikli olmak üzere Batı ülkeleri ve onların ulusötesi şirketleri ile gelişmekte olan ülkeler arasında asimetrik bir bağımlılık ve eşitsiz teknolojik bir güç ilişkisini ifade etmektedir (Jin, 2016, s. 333). Amerika Birleşik Devletleri menşei şirketler internet sitelerinin %72'sine sahiptir ve Youtube, Google veya Yahoo gibi firmalar sürekli reklamlar üzerinden gelir elde etmektedirler (Jin, 2016, s. 334).

4. ANTI-EMPERYALİST MÜCADELE

Anti-emperyalist mücadelenin temel dinamikleri emperyalizmin nasıl okunduğu ile yakından ilgilidir. Özellikle 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerdeki neoliberal dönüşüm anti-emperyalist mücadelenin koordinatlarını Batı sermayesine karşı duran Üçüncü Dünya'daki emekçi kesimler noktasının ilerisine götürmüştür. Örneğin Kiely, özellikle 1980 sonrası dönemde emperyalist stratejilerin, basitçe gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere dikte edilmesi üzerinden işlemediğini tespit eder (Kiely, 2010, s. 189). Gelişmekte olan ülkelerdeki bazı ekonomik ve siyasi aktörler uluslararası sermayenin etkisine girmeyi tercih etmekte ve gelişmekte olan ülkelerdeki neoliberal politikalara destek vermektedirler (Kiely, 2010, s. 149). Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal sınıflar küresel düzlemde iktidar bloğuna eklenmektedir.

'Birinci Dünya'nın sermayesi' ve 'Üçüncü Dünya'nın emekçileri' arasındaki temel çatışmanın sonlandığını iddia eden bir diğer çalışma Hardt ve Negri tarafından geliştirilmiştir. Hardt ve Negri, enformasyona dayanan içinde bulunduğumuz post-modern ekonomik sistemde fabrikadaki endüstri işçisinin yerini 'maddeci olmayan' (immaterial) emek kitlelerine bıraktığını iddia ederler (Hardt ve Negri, 2000, ss. 28-29). Bu emek kitleleri, hizmetler, kültür ürünleri, bilgi ve iletişime dayalı ürünler üretmektedir (Hardt ve Negri, 2000, s. 28). İmparatorluk'ta tüm çelişkiler tek ortak düşmana karşıdır, uluslararası düzen (Hardt ve Negri, 2000, s. 261). Bu dönemde siyasi özne farklı kültürlerden, etnik köken, ırk ve dinden gelen farklı çalışma ilişkilerinde istihdam edilen dünyaya yayılmış 'çokluk' (multitude) diye tanımladıkları bir kitledir (Hardt ve Negri, 2004, s. xiv). Artık uluslararası proleterya birleşmiştir ve İmparatorluğa karşı direniş göstermektedir (Hardt ve Negri, 2000, ss. 263-64). Küreselleşme ve İmparatorluğu savunan yazarların aksine kapitalist sistemin işleyişinde ulus-devletin rolünün altını çizen yazarlar da vardır. Örneğin, Desai, antiemperyalist bir strateji olarak halk hareketlerini işaret eder (Desai, 2013, s. 318). Desai, Avrupa'da Avro bölgesine karşı gelişen halk hareketi veya Arap

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

Baharı gibi toplumsal hareketlere atıf yapar. Ancak bu toplumsal hareketlerin henüz ulusal düzlemde ilerici ve alternatif bir kalkınma stratejine evrilmediğini ve bunun evrensel düzlemde eksik kaldığını vurgular (Desai, 2013, s. 318).

Antiempyalist bir hareketi bölgesel bloklar veya çevre ülkelerden bekleyen yazarlar da mevcuttur. Örneğin, Gürcan hegemonya sonrası çok kutuplu dünya düzeninde BRICS ülkeleri, Avrasya veya Latin Amerika ülkelerinden bir meydan okuma gelebileceğini iddia eder (Gürcan, 2022, s. 138). BRICS ülkelerinin Yeni Kalkınma Bankası ve Koşullu Rezerv Düzenlemesi gibi alternatif kurumlar geliştirmeleri, BRICS ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri'nin tek taraflı düzenlemelerine getirdikleri eleştiriler ve uluslararası finansal sistemde daha demokratik bir yapılanma talepleri, Batı merkezli küresel yönetim sistemine meydan okuma olarak değerlendirilmektedir (Gürcan, 2022, s. 95). BRICS ülkeleri merkez kapitalist ülkelerin emperyalist politikalarını devam ettirmenin ötesine geçmekte, aksine Amerika Birleşik Devletleri hegemonyasına meydan okuyacak stratejiler geliştirmektedirler (Gürcan, 2022, s. 95). Gürcan, Brezilya'daki Bolsa Familia politikalarının, Çin'deki uluslararası yardım stratejilerinin ve bu fonların koşulluluk ilkesine göre verilmesinin hegemonya sonrası uluslararası sistemde orta güçteki ülkelerden açıkça yapılan meydan okumalar olduğunu savunur (Gürcan, 2022, s. 97 ve 101).

Bieler ve Morton'a göre ise Çin modelinin Batı kapitalizmine bir alternatif sunduğu veya rakip olduğu savı sorunludur (Bieler ve Morton, 2018, s. 179). Çin'deki üretim Batı kapitalizmine içkin ve bağımlıdır. Çin üretim modeli ağırlıklı olarak 'ucuz emeğe' dayanır ve farklı parçaları birleştirerek üretilen nihai ürünlerin alıcıları da genelde Kuzey Amerika ve Avrupa pazarındaki tüketicilerdir (Bieler ve Morton, 2018, s. 167). Apple-Foxconn ortaklığı üzerinden elde edilen süper-karlardan da örnek verilebileceği gibi ulusötesi düzlemde faaliyet gösteren çok uluslu şirketler Çin'deki ucuz emek pazarını sömürmektedir (Bieler ve Morton, 2018, s. 167). Bieler ve Morton her ne kadar Çin'in gelişmiş ülkeleri yakaladığı (catch-up) iddia edilse de, küresel Güney ve küresel Kuzey ülkeleri arasında eşitsizliklerin arttığını ve kalkınma düzlemindeki makasın açıldığını tespit ederler (Bieler ve Morton, 2018, s. 173). Buradan hareketle, Bieler ve Morton anti-emperyalist mücadelede toplumsal sınıfların ve ulusötesi düzlemin de dikkate alınması gerektiğini vurgularlar. Küreselleşme sınıf mücadelesini ulusötesi alana genişletmiştir ve emperyalizm çalışmalarında ulusötesi sermaye sınıfının da entegre edilmesi anlamlı olacaktır (Bieler ve Morton, 2018, s. 198). Kapitalist toplumsal ilişkilerde sömürü ve direniş işyerindeki mücadelenin ötesine geçmeli ve ücretli emeğin yanı sıra ücretsiz emeği de kapsayan bir 'toplumsal fabrika' düzleminde düşünülmelidir (Bieler ve Morton, 2018, s. 142). Sınıf mücadelesi toplumsal yeniden üretim düzleminde, kayıt dışı emek, biyosfer, ırk ve cinsiyet mücadelelerini de kapsayacak şekilde gerçekleşmektedir (Bieler ve Morton, 2018, s. 150). Kapitalist disipline tam da bu genişletilmiş toplumsal yeniden üretim düzleminde karşı çıkılmalıdır (Bieler ve Morton, 2018, s. 153).

Benzer şekilde, alt emperyalizm tartışmalarında da yarı-çevre konumundaki ülkelerin emperyalizm karşıtı bir strateji geliştirmeleri savına kuşku ile yaklaşmıştır. Yarı-çevre konumundaki bu ülkeler, merkez-çevre ülkeleri arasında aracı bir rol oynamakta ve emperyalist sömürüden çıkar sağlamaktadır. Marini kapitalist dünya sisteminde yarı-çevre konumunda olan ve kalkınması merkez kapitalist ülkelere bağımlı olan Brezilya'daki 1964 askeri darbesi ve sonrasındaki sanayileşmeyi alt emperyalizm kavramını geliştirerek açıklar (Marini, 1972, s. 14). Alt emperyalizm stratejisi ile Brezilya yabancı sermaye ile işbirliğine yönelmiş, Brezilya'daki

işçilerin süper sömürsü sürdürülürken, endüstriyel tekellerin ve ulusal ve uluslararası finans sermayenin çıkarları garantiye alınmıştır (Marini, 1972, s. 14 ve 16). Marini'nin 1970'lerde geliştirdiği alt-emperyalizm kavramının, günümüz konjonktüründe tartışılan uluslararası sistemdeki değişim ve BRICS konumundaki ülkelerin bölgesel güç olma iddialarını açıklamak için önemli bir analitik kategori olduğu vurgulanır (ör. Bond, 2014, s. 69-70; Erol, 2024, s. 922). Alt emperyalist ülkeler daha özerk bir dış politika takip edebilmeleri ve merkez ülkelerin politika önceliklerine meydan okumaları ile öne çıkarlar (Erol, 2024, s. 928). Örneğin, her ne kadar Türkiye'nin askeri-endüstriyel altyapısını kuvvetlendirip, daha özerk bir dış politika takip ettiği tartışılsa da, Türkiye yapısal olarak Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde neoliberal birikim sürecine daha da entegre olmuş, büyüme modelinin dış krediye olan bağımlılığı çerçevesinde ekonomik kırılganlıkları artmış ve alt emperyalist konumu zayıflamıştır (Erol, 2014, ss. 930-931). Benzer şekilde Bond finansal olarak BRICS ülkelerinin dolara bağımlılığının altını çizer (Bond, 2016, s. 614). Hem Yeni Kalkınma Bankası hem de Koşullu Rezerv Düzenlemesi Amerikan doları üzerinden borç veren kurumlardır ve BRICS ülkeleri kendi para birimleri üzerinden bir mekanizma geliştirmeyerek Batı merkezli ekonomik hegemonyaya alternatif olma konusunda hayal kırıklığı yaratmıştır (Bond, 2016, ss. 613-14). Benzer şekilde Robinson'a göre BRICS ülkeleri mevcut uluslararası sisteme meydan okuyamazlar. Aksine BRICS ülkeleri küresel ekonomik entegrasyonu konsolide etmektedirler ve daha az asimetrik bir küresel kapitalizm beklentisi içindedirler (Robinson, 2014, s. 1). Bu noktadan hareketle, Robinson, sol siyasetin BRICS ülkelerinden bir alternatif beklemesinin sakıncalı olduğunu ve bu stratejinin Küresel Güney ülkelerindeki gerici devletlerin ve kapitalist sınıfın savunuculuğunu yapma riski taşıdığını tartışmaya açar (Robinson, 2014, s. 1). Sol siyasetin aksine BRICS ülkelerindeki popüler emek mücadelelerine (BRICS-from-below strategy) odaklanması gerektiğini öne sürer (Bond, 2016, s. 624; Robinson, 2014, s. 1).

5. SONUÇ

Emperyalizm kavramı üzerine geniş bir literatür mevcuttur. Tarihsel olarak emperyalizm tartışmalarının akademik tartışmalardaki yeri kapitalist birikim modelinin seyrine bağlı olarak dalgalanmalar göstermiştir. Sermaye gruplarının işbirliği içinde olduğu ekonomik büyüme dönemlerinde zayıflarken, kapitalizmin krize girdiği dönemlerde daha fazla gündeme gelmiştir. Neoliberal birikim sürecinin yaygınlaşması ve Soğuk Savaş'ın sonlanması gibi tarihsel süreçler ile beraber küreselleşme tartışmaları ağırlık kazanmış ve emperyalizm neredeyse unutulmuş bir kavrama dönüşmüştür. Ancak 2008 Büyük Duraklama sonrası kapitalist birikim modelindeki kriz ve çok taraflı bir oydaşının kurulamadığı günümüz uluslararası konjonktüründe emperyalizm tartışmalarının bir kere daha ön planda olduğunu tespit etmek olasıdır. Makale böyle bir konjonktürde emperyalizmi tarihsel olarak çalışmayı amaçlar. Emperyalizm kavramına tarihsel bir perspektiften bakarak emperyalizmin sermaye, ulus-devlet, emek ve çevre gibi konular ile ilgili nasıl tartışıldığına odaklanır. Emperyalizm tarihsel olarak ne gibi araçlara ve stratejilere başvurmuştur? Bu strateji ve araçlarda tarihsel olarak ne gibi devamlılık ve değişim gözlemlemek olasıdır? Anti-emperyalist mücadelenin temel unsurları literatürde nasıl tartışılmaktadır? Makale bu gibi soruları tartışmaya açarken, tarihsel olarak emperyalizmi klasik dönem, Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem olarak üç ayrı dönemde incelemiş, tarihsel devamlılık ve değişim olgusunu tartışmayı amaçlamıştır.

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

Literatürde klasik dönemde emperyalist stratejilerin nedenselliği sorgulanmış ve kapitalist birikim krizleri, henüz kapitalistleşmemiş coğrafyalara yayılma, yeni pazarlara hakim olmak ve yedek emek piyasasının yaratılması gibi nedenler sıralanmıştır. Bu dönem finans sermayesi merkezileşirken ve tekelleşirken, emperyalist devletler yeni coğrafyalara yayılma konusunda jeopolitik rekabet içine girmişlerdir. Soğuk Savaş dönemi emperyalizmin sömürü mekanizması eski dönemde olduğu gibi toprak işgali stratejisi üzerinden inşa edilmemiştir. Aksine Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi bağımsızlığı desteklenmiştir. Bu dönemde emperyalizm ideolojiye dayanan iki kutup arasında jeostratejik rekabet ve stratejik ortaklığa dayanan uluslararası liberal sistemin inşası üzerinden tartışılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya, Batı Bloğu'nu oluşturmuştur ve emperyalist devletler arasındaki stratejik rekabetin yerini ekonominin uluslararasılaşması almıştır. Bir yandan uluslararası üretim ağına katılmak Batı Bloğu ülkelerinin çıkarlarına hizmet etmiş, diğer yandan da nükleer silahların yıkıcılığı stratejik ortaklığı pekiştirmiştir. Bu dönemde Üçüncü Dünya ülkeleri için 'Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen' tartışmaları gündemde olsa da, bu ülkeler ithal ikameci politikalar ile liberal kalkınma modeline eklenmişler ve yapısal açıdan kapitalizmin eşitsiz değişim dinamiği devam etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgali sonrası emperyalizm tartışmaları tekrar canlanmıştır. Bu dönemde yeni emperyalizm tartışmalarında sermaye sınıfının artan gücü vurgulanmıştır. Örneğin Ellen Meiksins Wood, emperyalizmin en önemli aktörünün sermaye sınıfı olduğu ve en önemli stratejisinin de toplumların 'pazar baskısı' kurallarına göre yönetilmesi olduğunu söyler (Wood, 2003, s. 20). Ulus devletin yerini ulusötesi devletin veya İmparatorluk'un aldığını vurgulayan yazarlar olduğu gibi, sermaye lehine birikim koşullarının yaratılması, toplum düzeninin sağlanması ve sıkı göç politikaları aracılığıyla emek hareketliliğinin yönetilmesi gibi nedenlerle ulus devletin sermaye için kaçınılmaz olduğunu vurgulayan tartışmalar da vardır.

Bu tarihsel analizin ardından makale emperyalizmin araçları ve unsurlarındaki devamlılık ve dönüşüm üzerine odaklanmıştır ve iki noktada devamlılık olduğu vurgulanmıştır. Birincisi, sermaye ve devlet arasındaki ilişki ile ilgilidir. Emperyalist stratejiler konusunda sermayenin uluslararasılaşması veya devlet kapitalizmi arasındaki rekabet ekseninde tartışılmıştır. Klasik dönemde Kautsky ultra-emperyalizm kavramı ile emperyalizmi kapitalist ülkelerin ittifak kurarak sermayenin çıkarlarını gözeterek dünyayı kolektif sömürmesi üzerinden okurken, Lenin farklı kapitalist devletler arasındaki rekabet üzerinden tartışmıştır. Neoliberal dönemde bu tartışmanın benzer nitelikte kapitalist mantık ve ülkesel mantık (ör. Callinicos, Harvey) üzerinden devamlılık gösterdiğini tespit etmek olasıdır. Panitch, Gindin ve Kiely gibi yazarlar, ultra-emperyalizm tartışmasına benzer şekilde sermayenin ulusötesi alana taşınması ile birlikte ulusal düzlemde kapitalist devletler arasında rekabetin ötesine geçildiğinin ve küresel sermayenin küresel düzlemdeki çıkarlarının kolektif olarak yönetilmesinin altını çizmişlerdir. E. Meiksins Wood ve Anthony Brewer gibi yazarlar ise ulus devletin sermaye birikimi ve kapitalizmin devamlılığı için önemini koruduğunun altını çizmiş ve herhangi bir ulusüstü yapının devleti ikame ettiği savına katılmamışlardır. Emperyalizm literatüründe ikinci devamlılık taşıyan tartışma kategorisi ise anti-emperyalist mücadelenin unsurları hakkındadır. Bazı çalışmalar uluslararası düzlemde örgütlenecek emek hareketine, toplumsal hareketlere ve kapitalizmin derinleşmesi ile birlikte kapitalizmin sosyal fabrikasındaki mücadelelere atıf yaparken, emperyalizm karşıtı bir

mücadelenin BRICS ülkeleri, Avrasya veya Latin Amerika ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkelerden veya bloklardan bekleyen çalışmalar da mevcuttur.

Makalede tarihsel olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki hiyerarşik ve eşitsiz değişim ilişkisinin devamlılık gösterdiği tartışılmıştır. Ancak eşitsiz değişim ilişkisinin yeniden üretilmesi konusunda dönemsel farklılıkların altını çizmenin anlamlı olacağı vurgulanmıştır. Özellikle neoliberal birikim modelinin uygulanması ile birlikte ticaretin ve finansın liberalleşmesi uluslararası sistemde sermayenin gücünü arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkeler borçlandırılmış ve uluslararası doğrudan yatırım çekebilmek için ‘pazar baskısı’ çerçevesinde ekonomik politikalar izlemişlerdir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler küresel üretim ağındaki iş bölümünde düşük katma değerli üretimde rekabetçi olmuşlar, genelde düşük ücretler üzerinden üretim yapan emek-yoğun sektörlerde faaliyet göstermişlerdir. Böylece küresel ekonomideki ikincil pozisyonlarını ve yapısal olarak eşitsiz değişim koşullarını devam ettirmişlerdir. Uluslararası göç gibi konularda da temel politikalar gelişmiş ülkelerin tercihleri çerçevesinde belirlenmiş, kalifiye emek göçü Yeşil Kart veya Mavi Kart gibi uygulamalar ile kapitalizmin merkez ülkelerine çekilmeye çalışılırken, geri kabul anlaşmaları ve sıkı göç politikaları ile düşük vasıflı emek için hareketlilik kısıtlanmıştır. Kuşkusuz dijital emperyalizm ve ekolojik emperyalizm gibi kavramlar da emperyalizmin araç ve stratejilerindeki görece daha yeni unsurları oluşturmaktadır. Her ne kadar gelişmiş ülkelerin Üçüncü Dünya ülkeleri coğrafyalarına yayılarak toprağı, doğal kaynakları ve doğal yaşamı sömürmeleri yeni bir tarihsel olgu değilse de, ekolojik emperyalizm kavramı küresel ekoloji krizine paralel olarak daha fazla tartışılmaktadır. Ekolojik eşitsiz değişim özellikle yabancı yatırımların endüstriyel üretimden doğal kaynaklara yönelmesi, ekolojik atıkların çevre ülkelerine çöp olarak boşaltılması veya ihraç edilmesi veya küresel düzlemde halka ait doğal zenginliklerin gelişmiş ülkeler lehine kullanılması gibi araçlarla yeniden üretilmektedir.

REFERANSLAR

- Albo, G. (2004). The Old and New Economics of Imperialism. *Socialist Register*, 40, 88-113.
- Amin, S. (1976). *Unequal Development. An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. Monthly Review Press.
- Amin, S. (1977) *Imperialism and Unequal Development*. Monthly Review Press.
- Amin, S. (2015). Contemporary Imperialism. *Monthly Review*, 67(3).
- Bieler, A. ve Morton, A. D. (2018). *Global Capitalism, Global War, Global Crisis*. Cambridge University Press.
- Bond, S. (2014). Subimperialism as Lubricant of Neoliberalism: South African “Deputy Sheriff” Duty within BRICS. İçinde K. Gray ve C. N. Murphy (Der.), *Rising Powers and the Future of Global Governance*, (s. 69-88), Routledge.
- Bond, P. (2016). BRICS Banking and the Debate over Sub-imperialism. *Third World Quarterly*, 37 (4), 611-29. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1128816>
- Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. Yordam.
- Brenner, R. (2006). What is, and What is Not, Imperialism?. *Historical Materialism*, 14(4), 79-105. <http://doi.org/10.1163/156920606778982464>
- Brewer, A. (1980) *Marxist Theories of Imperialism, A Critical Survey*, Routledge.
- Bukharin, N. (1917/1987). *Imperialism and World Economy*. Merlin Press.
- BusinessEurope. (2019). *Position Paper: The Future of EU Migration Policy*.

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

- https://www.buinessurope.eu/sites/buseur/files/media/position_papers/social/2019-09-24_future_migration_policy.pdf
- Callinicos, A. (2009). *Imperialism and Global Political Economy*. Polity.
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, State and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 10 (2), 126-155. <https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>
- Crosby, A. W. (1986). *Ecological Imperialism, The Biological Expansion of Europe 900-1900*. Cambridge University Press.
- Desai, R. (2013). *Geopolitical Economy, After US Hegemony, Globalization and Empire*. Pluto.
- Emmanuel, A. (1972). *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. Monthly Review Press.
- Erol, E. (2024). The decline of Turkey as a subimperialist power: political economy of the Turkish foreign policy under AKP rule. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(6), 920-935. <https://doi.org/10.1080/19448953.2024.2311953>
- Eurostat. (2022). *What are the main destinations of EU export of waste?*, <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/DDN-20220525-1>.
- Foster, J. B. (2020). *Ecology Against Capitalism*. Monthly Review Press.
- Foster, J. B. ve Clark, B. (2004). Ecological Imperialism: The Curse of Capitalism. *Socialist Register*, 40, 186-201.
- Frame, M. L. (2023). *Ecological Imperialism, Development, and the Capitalist World-System, Cases from Africa and Asia*. Routledge.
- Frank, A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. *Monthly Review*, 4-17.
- Gürcan, E. C. (2022). *Imperialism after the neoliberal turn*. Routledge.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin Press.
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford University Press.
- Higginbottom, A. (2011). Gold Mining in South Africa Reconsidered: New Mode of Exploitation, Theories of Imperialism and Capital. *Economies et Societes*, 45(2), 261-88.
- Jin, D. Y. (2016). The Construction of Platform Imperialism in the Globalisation Era. İçinde C. Fuchs ve V. Mosco (Der.), *Marx in the Age of Digital Capitalism* (s. 323-349). Brill.
- Kautsky, K. (1914/1970) Ultra-imperialism. *New Left Review*, I(59), 41-6.
- Kiely, R. (2010). *Rethinking Imperialism*. Palgrave.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. Yordam.
- Kwet, M. (2019). Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South. *Race and Class*, 60(4). <https://doi.org/10.1177/0306396818823172>
- Lenin, V. I. (1916/2008). *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline*. International Publishers.
- Luxemburg, R. (1913/2003). *The Accumulation of Capital*. Routledge.
- Marini, R. M. (1972). Brazilian Subimperialism. *Monthly Review*, 23(9), 14-24.
- Oxfam. (2023). *Climate Equality: A Planet for the 99%*. Oxfam International. <https://policy-practice.oxfam.org/resources/climate-equality-a-planet-for-the-99-621551/>.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2003). Global Capitalism and American Empire. *The Socialist Register*. Merlin.

- Patnaik, P. (1990). Whatever Happened to Imperialism. *Monthly Review*, 42, 1-6.
https://doi.org/10.14452/MR-042-06-1990-10_1
- Robinson, W. I. (2004). *A Theory of Global Capitalism, Production, Class and State in a Transnational World*. John Hopkins University Press.
- Robinson, W. I. (2014). The Transnational State and BRICS: A Global Capitalism Perspective. *Third World Quarterly*. 36 (1), 1-21. <http://doi.org/10.1080/01436597.2015.976012>
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. Yordam.
- Sklair, L. (2001). *The Transnationalist Capitalist Class*. Blackwell.
- Taylor, M. (2018). Climate Change and Development. İçinde H. Veltmeyer ve P. Bowles (Der.), *The Essential Guide to Critical Development Studies* (s. 351-359). Routledge.
- Topal, A. (2009). Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 113-138.
- Uysal, G. (2020). Türkiye'nin AKP Dönemi Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da İzlediği Alt-emperyalist Dış Politika. *Praksis*, 51, 141-159.
- Wood, E. M. (2003). *Empire of Capital*. Verso.
- Yıldız, A. (2016). *The European Union's Immigration Policy, Managing Migration in Turkey and Morocco*. Palgrave.
- Zibechi, R. (2018). Extractive Capitalism and Subterranean Resistances, İçinde H. Veltmeyer ve P. Bowles (Der.). *The Essential Guide to Critical Development Studies* (s. 360-370). Routledge.

EXTENDED ABSTRACT

Rethinking Imperialism Within a Conjuncture of Global Crisis

Imperialism as a concept was discussed extensively especially since the establishment of the British hegemony in the international system and before the First World War with Lenin (1916), Bukharin (1917), Luxemburg (1913) as key classical reference texts. During the Cold War period, imperialism was debated in relation to ideological rivalry and the liberal international system consolidated by the Western Alliance. Following the 1980 neoliberal turn and the end of Cold War, Callinicos (2009), Harvey (2005), Panitch and Gindin (2003), Kiely (2010), Wood (2003) re-evaluated the concept with an emphasis on 'new imperialism' and competition between imperial states. The classical definition of the concept as 'pursuing expansionary policies for economic interests' is not sufficient to uncover multifaceted dimensions of imperialism. As Cox reminds us, imperialism is 'a rather loose concept which in practice has to be newly defined with reference to each historical period' (Cox, 1981, p. 142).

Within such a context, this study aims to analyse imperialism historically within a context of inter-state rivalry and polycrisis after the 2008 global crisis. It problematises continuity and change related to imperialist strategies. What are the instruments and strategies of imperialism? What are the continuities and social change historically in discussing imperialism? Which instruments are highlighted in the literature for an anti-imperialist strategy? The study aspires to address these questions while uncovering main specificities and strategies of imperialism in three historical conjunctures: classical imperial period, the Cold War period and post-Cold War period.

Küresel Kriz Konjonktüründe Emperyalizm Kavramını Yeniden Düşünmek

It aims to discuss historical continuities and social change in imperialism related to its relation with capital, labour, nation-state and environment.

During the classical imperialist period, imperialism is explicated with reference to the need to overcome crisis tendency of capitalism and rate of profit to fall through expanding to non-capitalist geographies. Capitalist expansion also opened new markets to capitalist competition while creating a reserve army for labour. Capital was centralised turning into a monopoly pioneered by finance capital while imperialist states competed to expand to new non-capitalist geographies. Contrarily, during the Cold War period, imperialism was not related to geographical expansion with the United States supporting political independence of the Third World countries. In this period, imperialism was related to ideological competition between two superpowers and the construction of a liberal international system through strategic cooperation between the United States, Japan and the European Economic Community. Imperialist countries economically benefitted from participating to the liberal international system while devastating impact of a potential nuclear war strengthened strategic alliance. Although the Third World countries endorsed a discussion as ‘New International Economic Order’, they could not propose an alternative economic paradigm and rather integrated with the liberal system through import-substitution industrialisation policies. In the post-Cold War period, imperialism as a concept started to be discussed especially following the invasion of Iraq. These studies mostly emphasized rising power of capital in the international system. For instance, Ellen Meiksins Wood argued that capitalist class has become the most powerful actor behind imperialist strategies with societies being ruled by ‘market pressure’ (Wood, 2003, p. 20). Whilst some scholars argued that nation state is replaced by a transnational state and/or Empire, others highlighted that the state has endured as it still creates necessary conditions for accumulation of capital, provides order for society and regulates migration regime in line with the interests of the capitalist class.

Based on this historical analyses, the article argues that although scholars anticipate that new emerging markets like BRICS countries catch up the developed countries, power hierarchies and uneven exchange between developed and developing countries have been consolidated. However, mechanisms reproducing uneven exchange have differed historically. The structural power of capital has expanded following the 1980 neoliberal turn. Developing countries have been indebted to corner them for following economic policies mandated by ‘market rule’. Besides, their secondary position is consolidated through lower wages while they mostly undertake low added-value production and international migration regime is determined to the advantage of core capitalist countries in regulating labour mobility. Meanwhile, there are more recent discussions on ecological imperialism and digital imperialism as relatively new faces of imperialism. Although the history of global warming can be traced back to modernity and expansion of the First World countries to geographies of Third World countries is as old as the history of capitalism itself, the concepts of climate justice and/or ecological uneven exchange uncover that global ecology crisis goes hand in hand with discussions around ecological imperialism. Besides, ecological uneven exchange is reproduced through consumptions of global commons to the interests of global North countries and/or developing countries becoming hot spots for developed countries’ waste.

© Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).